

BAZI TÜRK ANDLAŞMALARINA GÖRE HUDUT UYUŞMAZLIKLARININ ÇÖZÜM YOLLARI

Seha L. MERAY

Komşu Devletlerle hudut bölgelerinde çıkabilecek hâdiselerin incelenmesi ve uyuşmazlıkların çözümü Türk andlaşmalarında çeşitli şekillerde düzenlenmiş bulunmaktadır. Bazı barış veya hudut andlaşmaları, uyuşmazlıkların çözümüne de genel olarak dokunmaktadır. Diğer bazı andlaşmalar ise, düzenledikleri konu ile ilgili olarak (meselâ veteriner andlaşmaları, hudut suları andlaşmaları gibi) hudut komisyonları arasında çıkabilecek uyuşmazlıkların çözüm yollarını göstermektedir. Nihayet bazı andlaşmalar da, tahsisî olarak, hudut bölgesinde çıkabilecek olayların incelenmesi ya da uyuşmazlıkların çözümü hakkında teferruatlı kaideler koymaktadırlar.¹

I. Hudut uyuşmazlıklarının çözümü ile ilgili hükümler de ihtiva eden andlaşmalar :

Nispeten eski tarihli andlaşmalarda hudut uyuşmazlıklarının nasıl çözümleneceği hakkında, umumî direktif mahiyetinde, bazı hükümlere de tesadüf edilmektedir. Bunlardan bazıları, daha ziyade, andlaşmada tarif edilen hududun araziye tatbiki sırasında iki tarafın temsilcileri arasında çıkabilecek uyuşmazlıklar hakkındadır. Meselâ Venedikle 1112 (1701) yılının Zilkade ayında akdedilmiş andlaşmanın 8 nci maddesinde şöyle denilmektedir :

..... ve hudut vekillerinin arasında bir müşkül zuhuru vâki oldukça mabeynlerinde muvafakate imkân olmaz ise iki tarafa dahi vâki hal hülus ile sıhhatı üzere arz ve ilâm eylediklerinde der-i devletmedarından olan Çasar ve İngiltere Kıralları ve Netherlanda İstat-i Ceneralleri elçilerinin hüsn-ü saileriyle

¹ Ayrıca bkz. : Meray, «Bazı Türk Andlaşmalarında Hudutlarla İlgili Hükümler», S. B. F. D., cilt XV, sayı 2, sah. 37; ve «Bazı Türk Andlaşmalarına Göre Komşuluk Münasebetleri», Ibid., sah. 94.

dostluk üzere fasl oluna ve bu makule ve gayri serhad nizaı sebebile bir dürlü teaddiye mübaşeret olunmayub ve reaya fıkarasının istirahatine dahi halel verilmeyüb Devlet-i Aliye'm ile karardade olan sulh ve salâhı tegyir iden esbabdan addolunmaya. ²

Bu madde, hemen hemen aynı terimlerle, Venedik'le 1130 (1718) yılının Ramazan ayında akdedilen andlaşmanın 8 nci maddesiyle³ yine Venedik'le 1145 (1733) yılının Zilhicce ayında akdedilen andlaşmanın 8 nci maddesinde de ⁴ vardır.

Yine Venedik'le 1112 (1701) andlaşmasının 13 ncü maddesinde hududlarda kale ve varoşlarla ilgili bazı hükümler kabul edilirken :

... ve aralarında bir dürlü niza oldıkta sınırlarda olan zâbit ve hükkâm derakab bir yere gelüb hak ve adl üzre-bais-i muareze olan esbabı def ve ref eyliyeler. ⁵

denilmektedir. Venedik'le 1130 (1718) andlaşmasının 12 nci maddesiyle⁶, 1145 (1733) andlaşmasının 12 nci maddesinde de benzer bir hüküm bulunmaktadır. ⁷ «Yunan hudud-i âhiresi hakkında» 23 Sefer 1248 (1832) tarihli andlaşmada da hudut komisyonu üyeleri arasında «... tehalüf-ü âra vukuu takdirinde mesail-i hâdise hak ve insaf üzere ekser-i âranın mültehak olduğu veçhile hal oluna...»⁸ denilmektedir. 21 Temmuz 1774 tarihli Küçük Kaynarca andlaşmasının 15 nci maddesi ise şöyledir :

İki devletin hudutları tâyin ve tahdit olundukları nizam muktazasınca tarafeyn reayalarına mucib-i mubahasa ve bais-i niza-ı cesim olacak bir madde olmadığı eğerçi mülâhazadan baid olmayub ve lâkin avarız-ı gayr-ı mamuleden zuhuru muhtemel olan esbab-ı mazarrat ve ziyanların def'ine iki devlet bilittifak karar virmişlerdir ki bu güna nesnelere zuhurunda re'si hudutta olan hâkim zuhura gelen maddeyi teftiş ve yahud mahsusan tayin olunan memurların marifetile tefahhus ideler bu güna memurlar maddeyi gereği gibi teftiş itdikten

² Mecmua-i Muahedat, cilt II, sah. 161 - 162.

³ Ibid., cilt II, sah. 184.

⁴ Ibid., cilt II, sah. 201.

⁵ Ibid., cilt II, sah. 163.

⁶ Ibid., cilt II, sah. 184.

⁷ Ibid., cilt II, sah. 202.

⁸ Ibid., cilt II, sah. 275.

sonra bilâ tehir hakkı olan şahsın hakkını ihkak ideler ve pâk teahhüd olunur ki işbu ahidname-i mübareke inikadile müceddeden temhid olunan muvalât ve hüsn-ü nizam maddesi bu güna kazayanın zuhurile asla tagyir olunmaya. ⁹

Bazı hallerde, hudut makamları veya memurlarınca çözülemeyen uyuşmazlıkların merkeze havalesi de derpiş edilmektedir. Meselâ Rusya ile 24 Haziran 1713 tarihli Edirne andlaşmasının 8 nci maddesinde hududa tecavüz, gasp gibi fiiller hakkında:

..... ve tarafeynden bu makule teaddiyat hasebile niza vâki oldukta Kırım hanları ve serasker olan sultanlar ve tarafeynin serhad hâkimleri ve zabitleri hak ve adl üzre görüb ihkakı hak olunub tarafeynden şerayit-i sulh ve salâha riayet olunarak bu makule ihtilâli def ideler ve tarafeynin serhad hâkimleri ve zâbitleri fasl idemedikleri işler zuhur iderse Asitane'ye havale eyleyeler bu makule niza mümkün mertebe müddet-i kalilede görilüb faslında ihmal ve tehir olunmaya. ¹⁰

denilmektedir. Böyle bir hüküm yine Rusya ile 15 Muharrem 1133 (1720) tarihli andlaşmanın 8 nci maddesinde de vardır. ¹¹ Venedik'le 1130 (1718) yılının Ramezan ayında akdedilen andlaşmanın 16 ncı maddesiyle, 1145 (1733) yılının Zilhicce ayında akdedilen andlaşmanın 16 ncı maddesinde şöyle denilmektedir :

Serhadlerde gerek dem ve deyne müteallik ve gerek gayrı dürlü niza zuhur idüb muareze ve muhaseme vaki oldukta evvel serhaddin zâbitleri marifetiyle mahallinde şer' ile hak ve adl üzere görilib bais-i muareze her ne ise def ve ref olunub Asitane-i saadetime ve Venedik ümerasına ilâma muhtaç eylemeyüb tarafeyne zahmet virilmemek üzere bieyyivechikâne mahallinde fasl virilmekle takyid oluna bir veçhile mahallinde fasl idemedikleri surette sıhhatı üzere arz ve ilâm oluna. ¹²

İran'la 24 Debiülâhır 1286 (1869) tarihli andlaşmada hudutlarda *status quo* esası teyid edildikten sonra, bu hususta çıkacak uyuşmazlıklar için 6 ncı maddede şöyle deniliyor :

⁹ Erim, Devletlerarası Hukuku ve Siyasî Tarih Metinleri, Cilt I; Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları, Ankara, 1953. sah. 127.

¹⁰ Ibid., sah. 58 - 59.

¹¹ Mecmua-i Muahedat, cilt III, sah. 234.

¹² Ibid., cilt II, sah. 187, 205.

Hudutta bulunan tarafeyn memurları beyninde bu maku-
le mevadda zair-i ihtilâf vukuunda evvelemirde dostluğa ve
iki tarafın şan ve hukukuna muvafık veçhile muhabere ve
mükâleme olunub karar viremedikleri halde merkez devletey-
nine beyan-ı hal ile alacakları talimatı intizar edeceklerdir. ¹³

Yakın tarihli bazı andlaşmalarda ise uyuşmazlıkları çözmek için ku-
rulacak komisyondan başka uyuşmazlığı hakemliğe veya Milletlerarası
Adalet Divanına havale etmek de derpiş olunmaktadır. Meselâ Fransa ile
30 Mayıs 1926 tarihli andlaşmanın 14 ncü maddesinde şöyle denilmekte-
dir :

Tarafeyni Aliyeyni Akıdeyn, beyinlerinde tahaddüs ede-
bilecek ve diplomasi tarikiyle halli kabil olamayacak olan ih-
tilâfatı berveçhizir vesaiti muslihane ile halletmeği taahhüt
ederler.

İhtilâf, berveçhi âti teşekkül edecek bir komisyona hava-
le edilecektir.

Tarafeynden her biri ihtilâfın mahiyetine göre bir veya
iki murahhas tâyin edecektir. Mütekabil murahhaslar her hal-
de adeden müsavi olacaklardır. Şayet komisyonda ihtilâf hasıl
olmaz ise bu komisyona bitaraf telâkki edilen memleketler te-
baası meyanından intihab edilmiş bir veya üç âza tefrik edi-
lecektir.

Tarafeyn, ihtilâfın hallini, müttefikan intihab edilmiş bir
hakeme havale veya iltihak ettikleri veyahut edecekleri bey-
nelmilel mukavelâta muayyen usul dairesinde Lahey Mahke-
mesine müracaat etmek selâhiyetini muhafaza ederler.

Tarafeyni Aliyeyni Akıdeyn, hukukü düvel kavaidince
muayyen hâkimiyet meselesi hakkında serbestîlerini muhafaza
ederler. ¹⁴

II. Belirli konularla ilgili andlaşmalarda uyuşmazlıkların çözüm yol- ları :

Hudut bölgesinde belirli konuları (meselâ demiryolu işletmesi, hay-
van hastahklarının önlenmesi, hudut suları gibi) düzenliyen andlaşmalar-
da da, bu düzenlemeler için kurulmuş komisyonlar anlaşamadıkları za-

¹³ Ibid., cilt III, sah. 14.

¹⁴ Düstur, tertip III, cilt 7, sah. 1499.

man, uyuşmazlığın hangi yoldan çözümüne gidileceği de gösterilmektedir. Meselâ Sovyetler Birliği, Gürcistan, Azerbeycan ve Ermenistan'la 9 Temmuz 1338 (1922) tarihinde akdedilen demiryolu işletmesi andlaşmasının 24 ncü maddesinde şöyle denilmektedir : «Herhangi bir mesele hakkında alâkadar idareler aralarında anlaşamadıkları ahvalde işbu mesele diplomasi tarikiyle hal ve tanzim olunacaktır.»¹⁵ Sovyetler Birliği ile hudut suları hakkında 8 Ocak 1927 de akdedilmiş andlaşmanın 3 ncü ve 10 ncü maddesinde, hudut sularında yapılacak inşaatla ilgili olarak kurulacak komisyondan bahsedilirken «Muhtelit komisyonda muhtelif reyler tezahür ettiği takdirde bilûmum muhtelifinfi mesail Tarafeyn hükümetlerinin kati kararına talik ve tevdi edilecektir.»¹⁶ denilmektedir. Yine hudut nehirleriyle ilgili olarak, Yunanistan'la Meriç-Ebros hakkında 20 Haziran 1934 tarihinde akdedilmiş sözleşmenin Dördüncü Kısımında şöyle denilmektedir :

..... İşbu itilâfnamenin tefsir veya tatbiki dolayısıyla, Yüksek Akıd Taraflar arasında tahaddüs edebilecek olan her ihtilâf beyinlerinde anlaşıldıktan sonra, hakem tarikiyle ve şayet anlaşmak kabil olmaz ise, 30 Birinci Teşrin 1930 da Türkiye ve Yunanistan arasında mün'akit dostluk, bitaraflık, uzlaşma ve hakem muahedesinin 22 nci maddesine tevfikan Beynelmi-lel Adalet Divanınca halledilebilecektir.

Hakem kararı neticesinde, alâkadar taraf hak kazandığı takdirde, mevzuubahis ameliyat ve tesisata, işbu itilâfname hükümleri veya başlangıçta karargir olduğu veçhile tasvip veya tâdil olunan projeler dairesinde, tekrar başlanabilecek veya zikredilen tesisat yeniden vücuda getirilebilecektir.

Ameliyatın durdurulması veya tesisatın yıkılması ve tekrar inşa edilmesi yüzünden terettüp eden zarar ve ziyan masrafları, işbu durdurulma veya yıkılma keyfiyetinin sebebiyet veren taraf üzerine alacaktır. Zarar ve ziyan miktarı hakem kararıyla tayin olunacaktır.¹⁷

Hudut bölgesinde hayvan hastalıkları ile mücadele konusunda akdedilmiş andlaşmalarda da uyuşmazlıkların çözümü ile ilgili maddeler vardır. Meselâ Bulgaristan'la 22 Aralık 1933 tarihinde akdedilmiş «baytarî» andlaşmanın 34 ncü maddesinde «İki Hükümet hudut mıntıkası baytarla-

¹⁵ Ibid., cilt 6, sah. 174.

¹⁶ Ibid., cilt 8, sah. 1011.

¹⁷ Ibid., cilt 16, sah. 513.

rı arasında ihtilâf zuhuru halinde niza, iki memleket baytarî servisinin hususî murahhaslariyle halledilecektir» denilmektedir; aynı andlaşmanın 35 nci maddesinde ise şu hüküm vardır :

İşbu itilâfnamenin tatbikinde ihtilâf zuhuru halinde Tarafeyni Akıdeynden tayin edilen ikişer baytar murahhasan müteşekkil bir komisyonda mesele halledilecektir. Böylece anlaşma imkânsızlığı karşısında (Office International des Epizooties) ye müracaat edilecektir. ¹⁸

Iran'la 20 Nisan 1937 tarihinde akdedilmiş «baytarî mukavele» nin 15 nci maddesinde de «İki Akıd Tarafın hudut mıntaka baytarları arasında ihtilâf zuhuru halinde, bu ihtilâf tabi buldukları Vilâyet Baytar Müdürleri tarafından halli fasledilecektir.»¹⁹ denilmektedir. Nihayet Irak'la 27 Ocak 1938 tarihinde akdedilmiş veteriner andlaşmasının 15 nci maddesi de şöyledir :

Hudut veterinerleri arasında zuhur edecek ihtilâflar Akıd Tarafların veteriner merkez servisleri tarafından tâyin edilecek hususî delegeler ile halledilecektir.

İşbu mukavelenamenin izah ve tatbikinde Akıd Taraflar arasında zuhur edecek ihtilâflar alâkadar Devletler tarafından tâyin edilecek ikişer veterinerden müteşekkil komisyon tarafından halledilecektir.

Mezkûr ihtilâf işbu komisyonda halledilemediği takdirde hayvanların sarî hastalıklarına karşı mücadeleye dair beynelmilel mukavelenamenin 9 ncu maddesinin ikinci paragrafına uygun olarak halledilecektir. ²⁰

III. Hudut olayları ve uyuşmazlıkları konusunda özel andlaşmalar :

(A) Genel olarak :

Hudut bölgesinde çıkacak olayların ve doğabilecek uyuşmazlıkların çözümü konusunda, Cumhuriyet devrinde, özel andlaşmalar akdedilmiş olduğu görülmektedir. Meselâ Sovyetler Birliği ile 6 Ağustos 1928 tarihinde akdedilen «hudutta zuhur eden ihtilâfatın usulü tetkik ve halli hakkında mukavele»²¹; Irak'la 29 Mart 1946 tarihli «Dostluk ve iyi

¹⁸ Ibid., cilt 15, sah. 283.

¹⁹ Ibid., cilt 18, sah. 400.

²⁰ Ibid., cilt 22, sah. 494.

²¹ Ibid., cilt 10, sah. 252.

komşuluk andlaşmasına» na 6 numaralı ek «hudut protokolü» ²³ gibi.

Bu andlaşmalar, esas itibariyle, yürürlüğe girdikleri tarihten sonra doğabilecek hâdiselere ve uyuşmazlıklara uygulanmaktadır. Sözleşmelerin yürürlüğe girmesinden önce doğmuş uyuşmazlıkların diplomasi yoluyla çözümleneceği de sözleşmelerde belirtilmektedir. Meselâ Sovyetlerin 6 Ağustos 1928 tarihli sözleşmenin 1 nci maddesinde «İşbu Mukavelename mevki mer'iyete vaz'ından sonra zuhur edebilecek bilûmum ufak tefek ihtilâfat ve münazaaları (Madde : 2) işbu Mukavelenamenin 3 - 14 ncü maddelerinde zikrolunan memurin tarafından ve işbu maddelerde gösterilen usul dairesinde mahallinde hal ve tesviye edilecektir» denildikten sonra aynı maddedeki «İHTAR» da şunlar ilâve edilmektedir: «İşbu Mukavelenamenin mevki mer'iyete vaz'ından evvel zuhur etmiş olan bilcümle hudut ihtilâfat ve münazaaları diplomasi tarikiyle hal edilecektir. Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâletinin ve Sosyalist Şûralar Cumhuriyetleri İttihadı Ahali Komiserliğinin itilâfiyle, mezkûr ihtilâfat işbu Mukavelename ile ufak tefek ihtilâfat ve münazaat için derpiş edilen usul tetkik ve halle tâbi tutulabilir.» ²⁴ İran'la yapılan 20 Nisan 1937 tarihli andlaşmanın 1 nci madde son fıkrasında da «İşbu Mukavelenamenin mer'iyet mevkiine girmesinden evvel çıkacak olan hâdise ve ihtilâflar diplomasi tarikiyle halledilecektir» ²⁵ denilmektedir.

Irak'la akdedilmiş olan 29 Mart 1946 tarihli Hudut Protokolünün 25 nci maddesinde ise, bu Protokol, «5 Haziran 1926 tarihinde Ankara'da imzalanmış olan Andlaşmanın iyi komşuluk münasebetlerine dair bulunan ikinci bölümünün yerini tutacaktır» denilmektedir. Aynı andlaşmanın en son «geçici maddesi» nde de şöyle denilmektedir :

Bu Protokolün yürürlüğe girmesinden önce ortaya çıkıp 5 Haziran 1926 Andlaşması gereğince vazife gören hudut makam ve kurulları tarafından incelenme ve çözümleri tamamlanmamış olan hudut olay ve anlaşmazlıkları bu Protokoldeki hükümler çerçevesinde incelenip çözülecek, üzerlerinde bu yoldan bir anlaşmaya varılamayan meseleler hakkında kesin kararlar Türkiye - Irak Daimî Hudut Komisyonunun ilk toplantısında verilecektir. ²⁶

²² Ibid., cilt 18, sah. 402.

²³ Ibid., cilt 28, sah. 1515.

²⁴ Ibid., cilt 10, sah. 252 - 253.

²⁵ Ibid., cilt 18, sah. 403.

²⁶ Ibid., cilt 28, sah. 1521.

B) *Andlaşmanın uygulanacağı konular :*

Hudut uyuşmazlıkları hakkında andlaşmalarda, bu andlaşmaların hangi konularda uygulanacağı da belirtilmektedir. Irak'la akdedilmiş 29 Mart 1946 tarihli Protokolün 1 nci maddesinde, genel olarak :

Anlaşan Taraflar, iki memleket arasındaki hududun iki yanında 75 er kilometrelik bir bölgede çıkacak ve hudut mü-nasebetlerinin âhengini bozacak mahiyetteki her türlü olay ve anlaşmazlığın çözülmesini, bu Protokolde belirtilen şartlara göre, sağlamak hususunda uyuşmuşlardır. ²⁷

denilmektedir. Sovyetler Birliği ve İran'la yapılan andlaşmalar ise uygulanacak konuları daha sınırlı olarak tâyin etmektedir. Meselâ Sovyetler Birliği ile 8 Ağustos 1928 tarihinde akdedilmiş sözleşmenin «Mukadde-me» sinde «Hudutta zuhur eden ufak tefek ihtilâfat ve münazeatın tetkik ve halli için basit bir usul vaz'ı maksadiyle» bu sözleşmenin akdedilmiş olduğu belirtildikten sonra, «ufak tefek ihtilâfat ve münazaalar» tâbirinden ne anlaşılacak gerektiği de sözleşmenin 2 nci maddesinde şöyle açıklanmaktadır :

Ufak tefek ihtilâfat ve münazaalar tâbirinden işbu Mu-kavelename ile maksut olanlar :

a) Mıntakai hududiyedeki karakollara, nöbetçilere veya eşhası hususiyeye kıtal ve cerhe veya hasaratı maddiyeye sebep olmaksızın münferit silâh atılması hâdiseleri.

b) Rastgele ve bir suiniyete makrun olmamak üzere, hududun bilâmezuniyet, ahali mahalliye gümrük memurları ve hudut muhafızları tarafından müruru,

c) Hududu geçmiş olan hayvanatı ehliyenin skestire edilmesi.

d) Hududun diğer tarafındaki hayvanat ve emvalin aşırılması.

e) Müsellâh eşhasın siyasî mahiyette olmıyarak hududu mürurları.

f) Hududa en yakın yerlerde karada ve su üzerinde bulunan inşaatın tahribi.

g) Hudud üzerinde aynı mahiyette hâdis olan vukuat ve ihtilâfat. ²⁸

²⁷ Ibid., sah. 1515.

²⁸ Ibid., cilt 10, sah. 252, 253.

İran'la akdedilen 14 Mart 1937 tarihli sözleşme ise hudut mıntaka-sında çıkan «hâdise ve ihtilâfların tetkik ve tesviyesini teshil ve tesri için 9 Nisan 1929 tarihli mukavelenamenin yerine kaim olmak üzere» akde-dilmistir. Bu yeni sözleşmenin 1 nci maddesinde de.

Yüksek Akıd Taraflar, iki memleket arasındaki hududun her iki tarafında 50 kilometrelik bir mıntakada çıkacak olan 2 nci maddede zikrolunan hâdise ve ihtilâfların, 4 ncü mad-dede derpiş edilen hudut makamâtı tarafından işbu Mukave-lenamenin ahkâmına tevfikân tetkik ve tesviye edileceğini kararlaştırmışlardır...

denildikten sonra, «hâdise ve ihtilâf» tâbirinden ne anlaşılacak gerektiği sözleşmenin 2 nci maddesinde şöyle açıklanmaktadır :

«Hâdise ve ihtilâf» tâbiriyle şunlar anlaşılır :

a) Münferiden veya grup halinde, silâhlı veya silâhsız bir veya bir kaç kişi tarafından hududun gayrikanunî olarak ge-çilmesi,

b) Kasdî olmayarak silâhlı veya silâhsız hudut muhafız-ları tarafından hududun geçilmesi,

c) Kazaen ve fena niyetli olmamak şartıyla hususî şahıs-lar ve hudut mıntakası memurları tarafından, matlûp müsaade istihdam edilmeksizin, hududun geçilmesi,

d) Şekavet, yağmakârlık, gasp, hırsızlık ve kaçakçılık fi-illerinden birini işlemek maksadiyle hududun geçilmesi,

e) Gayri kanunî olarak hududun geçilmesine muavenet ve müzaheret ve bir Akıd Taraf arazisi sakinlerini diğer Ta-raf arazisine muhacerete teşvik,

f) Nehir ve iska kanalları tesisatı ve hudut suları talveg hattı dahil olmak üzere hududun hemen yakınında bulunan inşaatın ve hudut taşlarının tahribi veya yerlerinin değiştiril-mesi,

g) Hükûmete ve müessesatı umumiyeye ve hususî eşhasa ait bir taraftaki emvalin gayrikanunî olarak diğer Taraf arazi-sine nakli,

h) Hayvanat ve sürülerin kazaen hududu geçmesi veya hududun diğer tarafına kaçırılması,

i) Diğer Akıd Taraf arazisinde bulunan karakol ve nö-betçilere veya şahıslara veyahut hudut taşlarına silâh atılma-sı.

j) Bir Taraf arazisinde mukim eşhas tarafından diğer Taraf arazisinde mukim eşhas ve hudut muhafızlarına karşı vâki olan katil, cerh ve bilcümle diğer tecavüz fiilleri,

k) Diğer Taraf menfaatlarını zarardide etmek veya hudut mıntakasının nizam ve asayişini ihlâl etmek maksadiyle yapılacak hazırlıklar, teşebbüsler ve fiiller.

i) Hava tarikiyle hududun tecavüzü.

İran'la bu andlaşmanın 3 nci maddesinde de şöyle denilmektedir :

İki Yüksek Akıd Tarafın merkezî selâhiyettar makamlarının evvelden müsaadesi istihsal edilmek kaydiyle 4 ncü maddede zikrolunan hudut makamları, 2 nci maddede tadat edilen hâdise ve ihtilâflara müşabih olup da bu maddede sarahaten derpiş edilmemiş olan hudut mıntakasında çıkacak hâdise ve ihtilâfları dahi halledebileceklerdir. ²⁹

C) *Hudut makamları : kuruluşları, yetkileri ve çalışma usulleri :*

(a) *Kuruluşu :*

Hudutta çıkabilecek hâdise ve uyuşmazlıkların çözümü ile uğraşmak üzere, hudut uyuşmazlıkları ile ilgili olarak akdedilmiş özel andlaşmalar yetkili organlar da kurmaktadır. Andlaşmalarda iki kategori organ görülmektedir : 1) Hâdise veya uyuşmazlıkla doğrudan doğruya meşgul olacak hudut makamları, 2) Hudut makamlarının çalışmalarını âhenkleştirmekle görevli Yüksek veya Daimî Hudut Komisyonları.

Hudutta çıkabilecek hâdiselerle veya uyuşmazlıklarla doğrudan doğruya meşgul olacak hudut makamları, bazı andlaşmalarda iki dereceli, bazılarında ise bir dereceli olarak gösterilmektedir. İran'la yapılan 1934 sözleşmesiyle, Irak'la yapılan 1946 protokolünde hudut makamları iki derecelidir. İran'la 1934 sözleşmesinin 4 ncü maddesi şöyledir :

İşbu Mukavelename ile derpiş olunan hâdise ve ihtilâflar, iki Tarafın, aşağıdaki makamları tarafından tetkik ve tesviye olunacaktır :

Türkiye Cumhuriyeti tarafından :

Birinci derecede : Kaymakamlar,

İkinci derecede : Valiler,

İran Devleti Şehinşahisi tarafından :

²⁹ Ibid., cilt 18, sah. 402, 403.

Birinci derecede : Komiser muavinleri.

İkinci derecede : Komiserler.

Yüksek Âkîd Taraflar yukarıdaki makamları işgal edenlerin isimlerini, altıncı madde ahkâmına tevfikân, işbu Mukavelenamenin mer'iyete girmesi tarihinden itibaren 15 gün zarfında, diplomasi tarikiyle, birbirine bildirmeği muvafık görmüşlerdir.

Bu makamların sahiplerinde bilâhare husule gelecek değişiklikler, keza, diplomasi tarikiyle diğer tarafa bildirilecektir. ³⁰

Irak'la 29 Mart 1946 tarihinde akdolunan Hudut Protokolünün «Hudut makamları» başlığını taşıyan 2 nci maddesi 1 nci fıkrasında hudut makamlarını şöyle göstermektedir :

Bu maksatla, Anlaşan Taraflar birinci bölümde yüklenilen taahhütleri kendi sorumluları altında yerine getirmekle aşağıdaki memurları görevlendirmişlerdir :

Türkiye Cumhuriyeti tarafından :

Birinci derecede : Kaymakamlar veya ikinci derecede makamları tarafından tâyin edilen memurlar;

İkinci derecede : Valiler veya vekilleri;

Irak Kırallığı tarafından :

Birinci derecede : Hükûmetin tâyin edeceği memurlar;

İkinci derecede : Mutasarrıflar veya Hükûmetin tâyin edeceği memurlar.

Irak'la yapılan bu Protokolün 10 ncu maddesinde, hudut makamlarının adlarının diplomasi yoluyla bildirileceği, 1 nci maddenin son fıkrasında da, yeni bir memurun tâyin edilmesi halinde bu tâyinin en kısa zamanda karşı tarafa bildirileceği belirtilmektedir. ³¹ Sovyetler Birliği ile 8 Ağustos 1928 tarihinde akdedilmiş sözleşmede ise iki dereceli hudut makamları derpiş edilmeden şöyle denilmektedir :

Hudutta zühur eden ufak tefek ihtilâfat ve münazaatın tetkik ve halli ile mükellef olan hudut memurini mümessilleri şunlardır :

Türkiye Cumhuriyeti tarafından Hudut Kumandanı, Sosyalist Şûralar Cumhuriyetleri İttihadı tarafından aynı zaman-

³⁰ Ibid., cilt 18, sah. 403.

³¹ Ibid., cilt 28, sah. 1515, 1518, 1516.

da Hudut Havzası Âmiri olan Hudut Komiseri ve bunların murahhaslarıdır.

Salifülbeyan memurlarının dairei faaliyetleriyle daimî merkezleri işbu Mukaveleye merbut bir Protokol ile tâyin edilecektir. ³²

(b) Yetki ve Görevler :

Andlaşmalarda hudut makamlarının görev ve yetkileri de belirtilmektedir. Meselâ İran'la 14 Mart 1937 tarihinde akdedilmiş sözleşmenin 5 nci maddesinde şöyle denilmektedir :

Hudut makamlarının vazife ve selâhiyetleri aşağı fıkralarda da gösterilmiştir :

a) İkinci maddede zikredilen hâdise ve ihtilâfların her biri evveleminde iki Yüksek Akid Tarafın birinci derece makamları tarafından tetkik ve tesviye olunacaktır.

Bu makamların iki içtimada üzerinde anlaşamadıkları meseleler her iki Taraf ikinci derece hudut makamlarının tetkik ve tesviyesine arz olunacaktır.

b) Birinci derecede hudut makamları muntazaman iki ayda bir defa toplanacaklardır. Fevkalâde içtimalar, görüşme mevzuunu bu husustaki mektubunda irae edecek olan bir Akid Tarafın talebi üzerine, müstacelen yapılacaktır. Bu son takdirde dâvet olunan Taraf makamı içtimaa mümkün olan en kısa müddet zarfında gidecektir. Bir mâni zuhurunda bu makamlar diğer Taraf mukabil makamlarını haberdar etmekle mükelleftir.

c) İkinci derece makamlar senede iki defa ve lüzumu takdirinde müstacelen birleşeceklerdir. Her içtimanın tarih ve mahalli içtimadan lâakal bir ay evvel müttefikan tesbit olunacaktır.

d) Hudut makamları, işbu Mukavelename ile derpiş olunan hâdise ve ihtilâflardan mütevellit tazminat miktarlarını tesbite dahi selâhiyettardırlar.

e) Yukarıda zikrolunan makamlar, toplanmalarını icabet-tiren sebepleri ve toplanma neticesinde verilen kararları tesbit etmek suretiyle, Türk ve İran lisanlarıyla, iki nüsha olarak imzalarını taşıyan zabıtnameler tanzim edeceklerdir. Bu za-

³² Ibid., cilt 10, sah. 253; Protokol için Bknz. : Ibid., sah. 256.

bıtnameler aralarında teati edilecek ve seleften halefe teslim olunacaktır.

f) Toplantılar iki Yüksek Akıd Taraflardan biri veya diğ-
ğinin arazisi üzerinde münavebe ile yapılacaktır. ³³

Irak'la 29 Mart 1946 tarihinde akdedilen Hudut Protokolünün 3 ncü maddesi de hudut makamlarının görev ve yetkileri hakkında, biraz farklı kaleme alınmış olmakla, benzer hükümler ihtiva etmektedir :

İkinci maddede adı geçen makamlar bu Protokolde gösterilen şartlar içinde incelemeye memur oldukları olay ve anlaşmazlıkların çözülmesini sağlamak için nöbetleşe Türkiye ve Irak topraklarında birleşeceklerdir.

A) Birinci derecedeki makamlar bu toplantılarını her üç ayın ilk haftasında yapacaklardır. Bu makamlardan her birinin hudut bölgesinde güvenliğe memur teşkillerden birine dâhil ve sadece danışma oyu verebilecek bir subayı ve bir tercüman - kâtibini yanında bulundurmaya hakkı olacaktır.

Birinci derecedeki makamlar birinin veya ötekinin isteğiyle olağanüstü toplantılar da yapabileceklerdir. Hudut makamları tasarlanan toplantının gününü, saatini, yerini ve gündemini her toplantıdan önce ve 48 saatten aşağı olmayacak bir süre içinde yazı ile bildireceklerdir. Hudut makamları, gerekince birinci derecede toplantıda şikâyetçileri, zarar görenleri, tanıkları ve ilgililerin çağıracağı uzmanları dinliyebileceklerdir.

B) İkinci derece makamları senede iki defa toplanacaklardır.

İkinci derece hudut makamları sadece danışma oyu verebilmek üzere yanlarında eşit sayıda subay veya kamu hizmetleri memuru ve kendilerine lüzumlu kâtip ve tercümanlar bulundurabileceklerdir.

Adı geçen makamlar tasarlanan toplantıdan en az 15 gün önce toplantı günü, saati ve yeri hakkında anlaşacaklar ve yanlarındakilerin ad ve ünvanlarını ve toplantı gündemini birbirlerine bildireceklerdir.

Hudut makamları toplantılarından her biri için ikisi Türkçe ve ikisi Arapça olmak üzere dört aslî eşyazıdan ibaret birer tutanak yazacaklardır. ³⁴

³³ Ibid., cilt 18, sah. 404.

Hudut makamları olay ve uyuşmazlıkları incelemek ve çözümlenmek üzere hududu geçme yetkisini haizdirler. Sovyetler Birliği ile 8 Ağustos 1928 tarihinde akdedilmiş sözleşmenin 8 nci maddesinde bu bakımdan :

Hudut Komiserleri veyahut bunların namına bilvekil hareket eden eşhas, hudut ihtilâfat ve münazaatı hakkında yapılacak tetkikat ile alâkadar olan işler için müteakabilen Türkiye Cumhuriyeti Hudut Kumandanı ve Sosyalist Şûralar Cumhuriyetleri İttihadı Mahallî Hudut Memurini ile Hariciye Komiserliğinin memurini mahalliyesi tarafından verilecek ve saika müsteniden onuncu maddede tâyin edilen telâkki noktalarına gitmek üzere geçmek hakkını haizdirler.

Hududu her bir vak'a için mürura mahsus olan işbu vesika diğer tarafın memurları (Madde 3) tarafından merbut Protokolde zikrolunan kontrol ve mürur noktalarında vize edilecektir. ³⁵

denilmektedir. İran'la 1937 sözleşmesinin 8 nci maddesinde ise şöyle denilmektedir :

Her iki Taraf hudut makamları hâdise ve ihtilâfların ve bunların tetkikiyle münasebettar meselelerin tesviyesi için mülâkat yerine gitmek üzere hududu geçmek hakkını haizdirler.

Hudut makamlarının toplanma ve mülâkatlarında kâtipler, müşavirler, tercümanlar ve icabında ehlihibre hazır bulunabileceklerdir.

Hududun geçilmesi, Yüksek Akıd Taraflardan her birinin hudut makamları tarafından vize edilmiş şahsî vesikaları üzerinde olur. Bu vesika ancak tesbit edilmiş olan toplantılara iştirak etmek üzere hududu geçmeğe yarar. Akıd Taraflardan birinin talepnameşi üzerine lüzum gösterilen fevkalâde toplantıları icabettiren müstacel hallerde, bu talepnameşeye hududun geçilmesine müsaade eden vesikanın da ilâvesi lâzımdır. Şurası muharrerdir ki bu vesika zamanında haberdar edilecek olan diğer Tarafın hudut karakoluna tevdi edilecektir. ³⁶

Irak'la 1946 da akdedilen Hudut Protokolünün 7 nci madde 1 nci

³⁴ Ibid., cilt 28, sah. 1516.

³⁵ Ibid., cilt 10, sah. 254.

³⁶ Ibid., cilt 18, sah. 405.

fıkrasında da, kısaca, şöyle denilmektedir : «Birinci ve ikinci derece hudut memurları ve onların yanında ve yardımında bulunanlar hudutta kimliklerini bildirdikten sonra toplantının yapılacağı komşu toprağa serbestçe gireceklerdir....»³⁷ Hudut memurları Sovyetler Birliği ile 1928 sözleşmesinin 11 nci madde 1 nci fıkrası İran'la 1934 andlaşmasının 9 ncu ve Irak'la 1946 protokolünün 7 nci madde 2 nci fıkrasına göre, toplantı mahalline üniforma ve silâhlarıyla gitmeğe ve toplantıya böylece katılmağa hakları vardır. Bundan başka bu memurlar kişi dokunulmazlıklarından da faydalanmaktadırlar. Sovyetler Birliği ile 6 Ağustos 1928 sözleşmesinin 11 nci maddesinin 1 nci fıkrasında, İran'la 1937 andlaşmasının 10 ncu maddesinde ve Irak'la 1946 protokolünün 8 nci madde 2 nci fıkrasında hudut memurlarının kişi dokunulmazlıklarından faydalanacakları belirtilmektedir. Sovyetler Birliği ile 1928 sözleşmesinin 11 nci maddesindeki «İHTAR» da şu açıklama yapılmaktadır :

İHTAR : Masuniyeti şahsiye tâbirinden, diğer taraf arazisinde bulunan mevzuubahis memurların, ceraimi âdiyeden dolayı mahkeme tarafından emredilmiş olması müstesna olmak üzere, üzerlerinde taharriyat icra edilmemesi ve hapis ve tevkif olunmamaları hakkını haiz olmaları maksuttur.³⁸

İran'la 1937 sözleşmesinin 10 ncu maddesi de bu bakımdan şöyle kaleme alınmıştır :

Yüksek Akıd Taraflardan her birinin dördüncü maddede gösterilen makamları ve sekizinci maddede derpiş edilen müşavirler ve ehlihibre işbu Mukavelename hükümlerinin tatbiki maksadiyle diğer Taraf arazisinde buldukları müddetçe, bu Taraf arazisi üzerinde ikametleri esnasında işledikleri âdi cürümlerden dolayı adlî makamlar tarafından emredilenler müstesna olmak üzere, şahısları üzerinde hiçbir taharriyata ve hapis ve tevkife mâruz bırakılmıyacaklardır.³⁹

Hudut makamları çıkmış olan hâdiseyi veya uyumsuzluğu mahallinde incelerler; gerekirse hududun iki tarafında belirli bir bölgede (İran'la 1937 sözleşmesinin 11 nci maddesine göre, 2 kilometrelik; Irak'la 1946 protokolünün 4 ncü maddesine göre 3 kilometrelik) bir saha içinde müşterek tahkikata girişebilirler; buna oybirliği ile karar vermeleri lâzımdır.

³⁷ Ibid., cilt 28, sah. 1517.

³⁸ Ibid., cilt 10, sah. 255.

³⁹ Ibid., cilt 18, sah. 405.

Soruşturma için, gerektiği takdirde, şikâyetçileri, zarar görenleri, tanıkları ve anlaşmazlıkla ilgili olanlarca çağırılan uzmanları dinleyebilirler. Bunlar, kendilerine verilecek birer «bırakgeçsin» (laissez-passer) belgesiyle hudut toplantısında bulunmak üzere hududu geçebilirler.⁴⁰ Bu kimselerin kişi dokunulmazlıklarından faydalanamayacakları da anlaşmalarda belirtilmektedir.

Uyuşmazlık, esas itibariyle önce birinci derece hudut makamlarınca incelenmektedir. Irak'la 1946 protokolünün 5 nci maddesinde :

Bütün hudut olay ve anlaşmazlıkları ilk önce Anlaşan Tarafların birinci derece makamlarınca incelenip çözülecektir.

Bu makamların, üzerinde anlaşamadıkları meseleler, her iki Tarafın ikinci derece hudut makamlarının inceleme ve çözümüne sunulacaktır.⁴¹

denilmektedir. İran'la 1937 tarihli sözleşmenin 5 nci madde (a) fıkrasında da şöyle bir hüküm bulunmaktadır :

İkinci maddede zikredilen hâdise ve ihtilâfların her biri evveleminde iki Yüksek Akıd Tarafın birinci derece makamları tarafından tetkik ve tesviye olunacaktır.

Bu makamların iki içtimada üzerinde anlaşamadıkları meseleler her iki Taraf ikinci derece hudut makamlarının tetkik ve tesviyesine arz olunacaktır.⁴²

İkinci derece hudut makamları derpiş etmiyen, Sovyetler Birliği ile 6 Ağustos 1928 sözleşmesinin 3 ncü maddesinde, «ufak tefek ihtilâfat ve münazaatın tetkik ve halli ile mükellef hudud memurini mümessilleri» gösterildikten sonra, 4 ncü ve 5 nci maddelerde şöyle denilmektedir :

Madde 4 : İşbu Mukaveleamenin 3 ncü maddesinde zikrolunan komiserler ile bunların murahhasları tarafından tetkik olunan mesaile ait kararlar, Türkiye Cumhuriyeti ile Sosyalist Şûralar İttihadının mezkûr memurlarının itilâfiyle kabul olunacaktır.....

⁴⁰ Sovyetler Birliği ile 6 Ağustos 1928 sözleşmesi, madde 9 (Düsturr tertip III, cilt 10, sah. 254); İran'la 14 Mart 1937 sözleşmesi, madde 11 fıkrası 3 (Ibid., cilt 18, sah. 405); Irak'la 29 Mart 1946 protokolü, madde 9 (Ibid., cilt 28, sah. 1518). Laissez-passer karşılığı Irak'la 1946 protokolünde «Bırakgeçsin» kâğıdı terimi kullanılmaktadır. Aynı maddenin 2 nci fıkrası «Bırakgeçsini olan kimse...» şeklinde başlamaktadır.

⁴¹ Ibid., cilt 28, sah. 1517.

⁴² Ibid., cilt 18, sah. 404.

Madde 5 : İtilâf hâsıl olmadığı takdirde, münazüinfih mesele Tarafeyni Akıdeyn Hükümetlerinin reyine arzedilecektir. Bu takdirde Tarafeynden birinin salifülbeyan memurları tahkikat icra ve her bir taraf cemolunan dosyayı mütekabilen Türkiye Cumhuriyeti Hariciye Vekâleti ile Sosyalist Şûralar Cumhuriyetleri İttihadı Ahali Komiserliğine irsal ve kararına arz etmekle iktifa edeceklerdir. ⁴³

(c) *Yüksek veya Daimî Hudut Komisyonları* :

Bu birinci ve ikinci derece hudut makamlarından başka, bazı andlaşmalar (meselâ İran'la 1937 sözleşmesi ve Irak'la 1947 protokolü) birer Yüksek veya Daimî Hudut Komisyonunun kurulmasını da derpiş etmektedir. İran'la 14 Mart 1937 tarihinde akdedilen sözleşmenin 7 nci maddesinde Yüksek Hudut Komisyonunun kuruluşu ve yetkileri şöyle belirtilmektedir :

İki Yüksek Âkîd Taraf işbu Mukavelename hükümlerinin tatbikını teshil ve müsterek hudutta iyi komşuluk münasebetlerinin muhafazasını temin maksadiyle her iki taraftan müsavî miktarda âzayı ihtiva edecek bir Yüksek Hudut Komisyonu teşkilinde mutabık kalmışlardır. Toplantıları münavebe ile bir veya diğer Tarafın arazileri üzerinde yapılacak olan bu Komisyon 4 ncü maddede gösterilen her iki Taraf hudut makamları tarafından halledilememiş olan bilcümle hâdis ve ihtilâfların tesviyesine çalışacaklardır. Bahis mevzuu olan Komisyon, keza iki memleket arasındaki hududun nizam ve âsâyişini mümkün olan en iyi şartlar altında temin maksadiyle alınmasını faydalı göreceği tedbirleri her iki Hükûmetin tasvibine arzedecektir.

Yüksek Hudut Komisyonunun dâveti ve toplanma mahal ve tarihinin tâyini diplomasi yolu ile müttefikan kararlaştırılacaktır.

Yüksek Komisyonun ilk toplantısı işbu Mukavelenamenin mer'iyet mevkiine girmesinden en geç 6 ay sonra vâki olacaktır. ⁴⁴

Irak'la 29 Mart 1946 tarihinde akdedilmiş Hudut Protokolünün 6 ncı maddesinde ise birinci ve ikinci derece hudut makamlarından başka bir Daimî Hudut Komisyonu kurulması derpiş olunmaktadır :

⁴³ Ibid., cilt 10, sah. 253 - 254.

⁴⁴ Ibid., cilt 18, sah. 404.

Üçüncü maddede tâyin olunan makamların [birinci ve ikinci derece hudut makamları] arasında âhenk kurmak üzere Anlaşan Taraflar, iki Taraftan her birinin eşit sayıda temsilcilerinden kurulacak bir Türkiye - Irak Daimî Hudut Komisyonu teşkil edeceklerdir.

Bu kurul yılda en az bir defa ve işler gerektirirse daha sık olmak üzere nöbetleşe Türkiye ve Irak'ta toplanacaktır.

Çağrı, gelecek toplantının olacağı memleket üst makamı tarafından yapılacaktır.

Anlaşan Taraflar toplantının yer ve tarihini diplomasi yoluyla kararlaştıracaklar, toplantı tarihinden en az bir ay önce temsilcilerin ad ve unvanlarını ve gündeme koymak istedikleri meseleleri aynı yolla birbirlerine bildireceklerdir.

Türkiye - Irak Daimî Hudut Komisyonunun ilk toplantısı bu Protokolün yürürlüğe girmesinden en geç altı ay sonra Irak toprağında akdedilecektir.

Daimî Komisyon, birinci ve ikinci derece hudut makamları arasında üzerlerinde anlaşılamiyan hudut meselelerini çözüme gayret edecek, aynı zamanda hudut üzerinde düzen ve güvenliği en iyi şartlar içinde sağlamak için alınmasını faydalı sayacağı tedbirleri temsil edilen Hükûmetlerden her birinin onamasına sunacaktır. ⁴⁵

⁴⁵ *Ibid.*, cilt 28, sah. 1517. İngiltere ve Irak'la 5 Haziran 1926 tarihinde akdedilmiş andlaşmanın 13 ncü maddesinde hudut olay ve uyuşmazlıkları için Daimî bir hudut komisyonu kurulması derpiş edilmekte idi. Bu andlaşma ayrıca birinci ve ikinci derece hudut makamlarından bahsetmemekteydi. 1926 andlaşmasının 13 ncü maddesi şöyle idi :

«Muahedenin işbu faslının [Münasebatı hasenei hemcivari hakkında ikinci fasıl] ahkâmının icrasını teshil ve umumiyetle hudut üzerinde münasebatı hasenei hemcivariyi idame etmek üzere vakit vakit Türkiye ve Irak hükûmetleri tarafından mütekabilen tâyin edilecek müsavi adette memurinden mürekkep daimî bir hudut komisyonu teşekkül edecektir.

Bu komisyon en az altı ayda bir kerre ve ahval icabettirdiği takdirde daha ziyade içtima edecektir.

Münavebeten Türkiye ve Irak'ta içtima edecek olan bu komisyon muahedenin bu faslının ahkâmının icrasına müteallik mesaili ve alâkadar hudut mıntaka memurları arasında bir itilâfa müncer olmıyan diğer her nevi hudut mesailini sureti dostanede halletmek vazifesiyle mükellef olacaktır. Komisyon işbu muahedenin mevkii mer'iyete girdiği tarihi takiben iki ay zarfında brinci defa olarak Zako'da içtima edecektir.»

Ibid., cilt 7, sah. 1515 - 1516.